

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Wydział Humanistyczny

Mgr Mateusz Napiórkowski

„Pyton ruszył na żer”. Zwierzęta we współczesnych legendach miejskich

Praca doktorska napisana pod kierunkiem dr hab. Violetty Wróblewskiej, prof. UMK

Streszczenie

Celem rozprawy doktorskiej jest sprawdzenie użyteczności dychotomicznych kategorii „swojego” i „obcego” do opisu zwierząt występujących we współczesnych legendach miejskich. Obecnie stworzenia domowe niejednokrotnie włączane są w bliskie relacje rodzinne, jednak w ramach licznych przekazów folklorystycznych bywają one również, podobnie jak zwierzęta dzikie i egzotyczne, opisywane jako stworzenia niebezpieczne. Za sprawą familiaryzacji i defamiliaryzacji, drugiej przydatnej pary kategorii, w opisie zwierząt możliwe jest zastosowanie kategorii „obcego” występującej dotychczas głównie w kontekście człowieka. Kwestia ta została zweryfikowana w ramach analizy wątków legendowych występujących zarówno w obiegu ustnym, internetowym, jak i w formie drukowanej w licznych zbiorach oraz opracowaniach legend w języku polskim oraz angielskim.

Szczególna uwaga zwrócona została na przekaz internetowy, bowiem sieć pełni obecnie istotną funkcję komunikacyjną. Medium to traktowane jest powszechnie jako jedno z najobszerniejszych źródeł wiedzy, należy jednak pamiętać, że liczne występujące tam treści charakteryzują się wątpliwą wiarygodnością. Z tego powodu jest to idealna platforma dla funkcjonowania przekazów dotyczących nieprawdziwych zdarzeń. Hipotezą wartą zweryfikowania jest więc pogląd o zwiększaniu się świadomości opinii publicznej w kwestii fikcyjnych narracji za sprawą powszechnego dostępu do zasobów sieciowych. Równie istotny jest w tych rozważaniach obieg medialny – telewizja, radio, a współcześnie przede wszystkim internetowe serwisy informacyjne powielają niesprawdzone i błędne treści, przyczyniając się tym samym do rozpowszechniania legend miejskich.

W ramach pracy zajęto się również zróżnicowaniem narracji legendowych, a przede wszystkim wszechobecnością motywów i schematów fabularnych związanych ze zwierzętami w różnych dziedzinach życia społecznego. Niejednokrotnie bowiem legendy miejskie stają się inspiracją do tworzenia treści o charakterze rozrywkowym, artystycznym, wykorzystywane są także w mediach informacyjnych oraz do celów reklamowych. Zostało to uwidocznione

w rozdziale o pytonie nadwiślańskim, którego wylinkę odnaleziono w 2018 roku w miejscowości Gassy pod Warszawą. Wątek ten szybko trafił do mediów i stał się ogólnopolską sensacją. Z czasem zaczął być wykorzystywany w real-time marketingu i w twórczości artystów publikujących treści w internecie.

Dynamika cechująca obieg folklorystyczny sprawia, że legendy miejskie ewoluują i zmieniają się w zależności od kontekstu kulturowego. Niekiedy w narracjach pozostają jednak pewne schematy i pojedyncze elementy niezmiennie na przestrzeni lat – dzięki temu możliwa staje się diachroniczna obserwacja motywów występujących zarówno w dawnych opowieściach folkloru tradycyjnego, jak i we współczesnych legendach miejskich. W przypadku przekazów dawnych analizie poddane zostały przykłady pochodzące przede wszystkim z XIX- i XX-wiecznych drukowanych materiałów etnograficznych, zaś obecnie funkcjonujące narracje legendowe pochodzą z opracowań polskich folklorystów (między innymi z prac Dionizjusza Czubali), jak i z przestrzeni internetowej. Realizacje wywodzące się z anglojęzycznych źródeł zostały przeze mnie przetłumaczone.

W pierwszym rozdziale pracy zatytułowanym „Legenda miejska w kontekście innych form folkloru współczesnego” omówiona została charakterystyka legendy miejskiej uwzględniającej polski, jak i zagraniczny stan badań. Co więcej, została ona porównana do innych pokrewnych gatunków folklorystycznych, takich jak plotka, pogłoska oraz fake news. W celu przedstawienia różnicowania tematycznego i formalnego omawianego gatunku, pojawił się krótki przegląd najpopularniejszych wątków oparty na klasyfikacji zaproponowanej przez amerykańskiego badacza Jana Harolda Brunvanda.

Drugi rozdział pracy noszący tytuł „Legendy miejskie o zwierzętach w perspektywie kulturowej” poświęcony został przedstawieniu ciągłości historii wątków i motywów zwierzęcych pojawiających się zarówno w dawnych przekazach, jak i we współczesnych legendach. Takie diachroniczne przedstawienie zjawiska stanowi wstęp do ukazania tematyki zwierzęcej w ramach animal studies – przede wszystkim tego, w jaki sposób badacze zaangażowani w dyskurs naukowy ukazują ewolucję kategorii zwierzęcych oraz jakie treści stanowią podstawę ich analiz.

Trzeci ustęp zatytułowany „Zwierzęta udomowione w legendach miejskich – swoi czy obcy?” został poświęcony legendom miejskim o zwierzętach domowych. Pies i kot, współcześnie zwierzęta w najwyższym stopniu familiaryzowane, w przekazach folklorystycznych przedstawiane są często jako ofiary człowieka, jednocześnie jednak mogą się mścić za wyrządzoną krzywdę. Z tego powodu ich powszechnie funkcjonujący

w społeczeństwie obraz jest ambiwalentny – odwołuje się zarówno do sfery kultury (udomowienie), jak i natury (dzikość, działanie instynktowne).

Rozdział czwarty zatytułowany „Egzotyczne zwierzęta jako obcy (na przykładzie wątków „Puma w Polsce” oraz „Pajaki w bananach”)” poświęcony został analizie popularnej w naszym kraju narracji o pumie grasującej po polskich lasach oraz doniesieniom na temat jadowitych pajaków znajdujących w owocach sprowadzanych z zagranicy. Za sprawą relacji medialnych legendy te cieszą się dużą popularnością opinii publicznej – co kilka lat, szczególnie w okresach letnich, ze względu na swoją sensacyjność powracają one do obiegu.

Ostatni, piąty rozdział rozprawy noszący tytuł „Pyton nadwiślański – obcość w polskim wydaniu” został oparty na moim artykule *Year of the Snake. An Analysis of the Polish Urban Legend of the Vistula Python* opublikowanym w 2020 roku w czasopiśmie „Lidé města”, nr 2/2020 (22). Został tam przedstawiony przykład legendy o pytonie nadwiślańskim z 2018 roku – omówienie dotyczy doniesień medialnych na ten temat, komentarzy internautów, a także opartej na tym wątku twórczości w formie drukowanej (komiks), w obiegu internetowym (filmy w serwisie YouTube) oraz w przestrzeni miejskiej (graffiti).

Analizy legend miejskich wykazały, że występujące w przekazach różne motywy zwierzęce traktowane są wymiennie i nie zmieniają zasadniczo wymowy analizowanych narracji. W ramach przeprowadzonych badań okazało się również, że w legendach miejskich wspomnianemu zjawisku defamiliaryzacji podlegać mogą nie tylko same zwierzęta, ale także miejsca obecne w naszej codzienności. Tego typu egzotyzacja swojskości podaje w wątpliwość to, do czego jesteśmy przyzwyczajeni – pyton czy puma krążące po polskich wsiach obdzierają nas ze złudnego poczucia bezpieczeństwa. Oprócz defamiliaryzacji współcześnie obserwuje się też odwrotną tendencję polegającą na familiaryzowaniu egzotycznych stworzeń, przez co kwalifikują się one do niezwykle pojemnej kategorii zwierząt domowych traktowanych jako członkowie rodzin.

W pracy zaprezentowane zostały także przykłady najstarszych legend o tematyce zwierzęcej. Należy przy tym podkreślić, iż powiązania między przekazami dawnymi a współczesnymi legendami miejskimi są przeważnie niełatwe do uchwycenia. Owa ciągłość ogranicza się niekiedy do pojedynczych motywów, czasami natomiast podobieństwa w schematach fabularnych stają się bardziej zauważalne. Z tego powodu przypadki narracji o wielowiekowej historii są stosunkowo nieliczne, ale znaczące – przykładowo pierwsze ślady wątków „Pajak we włosach” oraz „Wąż w brzuchu” odnaleźć można już w średniowiecznych egzemplach. Istnienie takich powiązań świadczy o istotnej roli, jaką motywy zwierzęce odgrywają w ludzkiej świadomości.